

LUKSUSASI

Georg Müller. Jutluseraamat. Koostanud Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop. Toimetanud Külli Habicht, Kai Tafenau, Siiri Ombler. Eesti mõttelugu 78. Tartu: Ilmamaa, 2007. 805 lk.

Georg Mülleri jutluste viimase väljaande sissejuhatuses kirjeldab Huno Rätsep selle, esimese pikema säilinud eestikeelse tekstikogu kultuuriloolist kannatuste rada: 1600–1606 peetud jutluste üleskirjutused avastati ja avaldati alles ligi 300 aastat hiljem¹ ning kui Uku Masing neisse siis 60 aasta pärast esimesena põhjalikumalt süvenes ja neid sisuliselt eesti vaimulukku üritas kaasata, kulus ometi veel pool sajandit, enne kui tema uurimus eelmise sajandi viimasel aastal omakorda trükki jõudis.² Nii kapitaalsete viivituste taustal taandub siinse kirjutise mõne aastane hilinemus sedavõrd olematuks, et sellepärast ei tasu hakata vabandamagi.

Mingi kultuuri küpsuse astet iseloomustab muu kõrval kindlasti ka selle olulisemate tekstide taaskasutuse määr: see, kui intensiivselt ja leidlikult neid tekste on edasi arendatud ning üle ja ümber tõlgendatud. Pikema ajalooga kirjakkultuurides on varasemate tekstide kasutuses hoidmiseks enamasti vaja

¹ Neununddreißig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606. Mit einem Vorwort von Wilhelm Reiman, Pastor zu Klein St. Johannis. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band. Dorpat, 1891. 341 lk.

² U. Masing, *Somnium umbrae*. – U. Masing, Eesti vanema kirjakeele lood. Tartu: Ilmamaa, 1999, lk 135–239, 259–296.

neid ka keeleliselt kaasajastada, et uued lugejad neist üldse midagi aru saaksid. Muidugi pole vanema kirjanduse kerge keeleline toimetamine meilgi tundmatu tegevus, seda on tehtud pidevalt ja enamasti lugejale märkamatu. Aga Georg Mülleri jutluste uusväljaanne on esimene trükis, milles vana eestikeelne tekst on täielikult tõlgitud tänapäeva eesti keelde. Toimetajad Külli Habicht ja Kai Tafenau kasutavad oma saatetekstis sõna „tõlketöö” küll jutumärkides, aga need võiks rahumeeli ära jätta. Tegemist on kaheldamatult tõlkega, nagu igaüks veenduda võib, võrreldes raamatu vasakpoolsele leheküljel jooksvat 400 aasta tagust teksti parempoolsele leheküljel paralleelselt toodud tänapäeva eesti keelse versiooniga.

Niisiis võib rõõmuga tõdeda, et ilmselt kuulub ka eestikeelne kirjakkultuur juba pikaealiste hulka, kui varasemad tekstid tõlget vajavad. Kuivõrd olen aastaid (ajuti, ent visalt) tegeleenud Michel de Montaigne’i esseede tõlkimisega, tekib paratamatult kiusatus Mülleri ja Montaigne’i tõlkimist kõrvutada. Seda enam, et prantsuse kirjakkultuur on ju vaieldamatult soliidne ja pikaealine ning Mülleri jutlused on Montaigne’i esseedest tõesti vaid napilt paarkümmend aastat nooremad. Ning paralleele võibki leida ootamatult palju. Nii Müller kui ka Montaigne olid oma-omaise rahvakeelse kirjaliku väljenduse „esimesed”. Montaigne oli esimesi, kes hakkas kirjalikus arutluses senise ladina keele asemel sihipäraselt kasutama prantsuse keelt, ja Müller esimene, kellelt on säilinud eestikeelset arutlus-

käiku sisaldavad tekstid. Sealjuures polnud see kirjalikult viljeldav keel kummagi esimeseks suhtluskeeleks. Montaigne'i esimeseks keeleks oli isa tahtel ladina keel ning Müller oli arvatavasti saksa emakeelega lihtsalt sellepärast, et ta oligi sakslane. (Tõsi, Uku Masing ja mõned teised on oletanud, et ta võis sünnipäralt olla eestlane, kuid tema eesti keelt lugedes tundub siiski tõenäosem, et ta peamine suhtluskeel pidi olema saksa keel.) Nende kahe paralleeli loomuliku jätkuna võib ühist leida ka keelevariandis, mida kumbki kirjutamisel kasutas. Montaigne laenas kirjalike prantsuse lausete moodustamiseks ja seni ladina sõnadega väljendatud mõistete kirjeldamiseks palju ladina keelest ning tema esseed kubisevad ladina tsitaatidest, sekka ka mõned kreeka keelsed. Mülleri eestikeelsed laused ja konstruktsioonid tuginevad saksa mallidele ning tema jutlused on täis saksakeelseid fraase ja terveid löike, sekka ka natuke ladina keelt. Ning tänapäeva lugejale on mõlemad üsna arusaamatud. Keelte ja nende variantide vahelisi erinevusi on võimatu täpselt mõõta ja seepärast on kahtlane arutada, kas Mülleri jutluste keel erineb tänapäeva kirjalikust eesti keelest rohkem või vähem kui Montaigne'i esseede keel tänapäeva prantsuse keelest. Igatahes hinnanguliselt tundub, et erinevus on enam-vähem sama suurusjärku, ainult Mülleri keel on vast natuke ebaühtlasem. Selle kõige taustal näib esmapilgul üsna loogiline seegi paralleel, et Mülleri jutlused ilmusid tänapäevasele tavaeestlasele ligipääsetavalt selges ja mõistetavas keeles enam-vähem samal ajal kui Guy de Pernon Montaigne'i esseed ladusasse tänapäeva prantsuse keelde pani.³

Seesuguste paralleelide tõmbamisel ei tasu siiski liiga hoogu minna. Ega ju Georg Müllerit päris tõsimeeli eesti

³ <http://web.me.com/guyjacqu/pernon-editions/accueil.html>

Montaigne'iks kuulutada ei anna. Nii ajaliselt kui ka sisuliselt oleks põhjendatum pidada selleks kas Kristian Jaak Petersoni või mõnda veel hilisemat XIX sajandi meest. Ja sellega haakuv olulisim lahknevus seisneb muidugi Montaigne'i esseede ja Mülleri jutluste vaimuloolise taaskasutuse pidevuses või lünklikkuses. Montaigne ja tema esseed on olnud prantsuse kultuuriteadvuses järjepanu kindlalt ja selgelt kohal, kui ka nende aktuaalsus eri aegadel on kõikunud. Esseesid on korduvalt välja antud, küll kommenteeritult, küll ilma, küll vanas, küll uuendatud ortograafias, nii et prantslastel on olnud alati võimalus nendega vahetult suhestuda. Mülleri aga ei teatud ligi kolm sajandit midagi ning isegi pärast jutluste esmailmumist kujunes temast „üks kütkestavamaid hämarusi Eesti vaimuloos”, kui kasutada Marju Lepajõe väljendit.⁴ Vana käsikirja kirjutusviisi võimalikult täpselt kopeeriv 1891. aasta väljaanne Villem Reimani saksakeelse eessõnaga jättis jutlused väljapoole eesti tavaharilase haardeulatust. Uku Masingu „*Somnium umbrae*” aitas küll käsikirjalisenagi Mülleri-mälestust elus hoida, aga laiemat diskussiooni Mülleri üle ei saanud tekkida. Lisaks Masingu käsitlusele on tehtud veel paar katset Mülleri kultuurilooliselt hõlmata,⁵ aga peamiselt kasutati tema teksti Reimani väljaande järgi kitsalt vana kirjakeele grammatika, sõnavara ja fraseoloogia uurimisel. Vana kirjakeele kaudu Georg Müller viimaks uuele elule tõusiski, kui Tartu Ülikooli vana kirjakeele uurimiserühmas tema tekstidega tõsisemalt

⁴ M. Lepajõe, Passio Moleri, Georg Mülleri „Jutluseraamatu” ilmumise puhul. – Eesti Kirik, nr 29/30, 18. VI 2008, lk 3.

⁵ Nt L. Tohver, Lääne-Euroopa kajastusi Georg Mülleri jutlustes (1600–06). – Eesti Kirjandus 1935, nr 1, lk 6–24; vt ka: J. Undusk, Uuemat kirjandusteadust Saksast (5). – Keel ja Kirjandus 1996, nr 12, lk 848–852.

tegelema hakati. Aastal 2000 ilmus selle rühma tööna Mülleri jutluste sõnastik⁶ ning nüüd siis jutluste tõlge tänapäeva keelde.

Kui jutluste sõnastik oli isegi juba meeldiv üllatus, siis tõlge mõjub meie koduses taustsüsteemis peaaegu kohatuna. Prantsuse eneseküllases kultuuriloos näib tänapäevastatud Montaigne olevat loomulik ja paratamatu jätk kõigele eelnenule, aga Mülleri jutluste uustõlge on eesti kontekstis pigem eksentriline vägitegu kui enesestmõistetav samm. Eesti vaimuloos, kus nii palju banaalselt kohustuslikke lahtreidki on ikka veel täitmata, on see nagu luksusajake, millega tõenäoselt esialgu ei osata palju peale hakata.

Niisuguse väljaande süünd on seda jahmatavam, et tõlkimine pidi olema koletult vaearikas. Vana teksti tõlkimine on alati keeruline, kuivõrd lisaks kõigele muule peab siin kuidagi toime tulema teksti kirjutaja ja tõlke lugejate maailmapildi ajalooliselt erineva sisuga. Igasuguste asenduste ja ümberütlemistega peab olema eriliselt ettevaatlik, sest mugava ja ladusana tunduv sõnastus võib kergesti sisaldada midagi, mida mitmesaja aasta eest lihtsalt ei saadud mõelda. Esmapilgul võiks muidugi arvata, et vana eestikeelse teksti kaasajastamine on lihtsam kui vana teksti tõlkimine mis tahes võõrast keelest. Nagu viimasel ajal armastatakse rõhutada, ei tõlgi tõlkija mitte keelt, vaid kultuuri, ja võiks ju oletada, et kui näiteks Montaigne'i eesti keelde tõlkimisel tuleb hakkama saada lisaks rohkem kui neljasaja-aastasele ajalõhele ka prantsuse ja eesti kultuuri ajaüleste erinevustega, siis Mülleri tänapäevastamisel langeb viimane mure ära.

Paraku nii lihtne matemaatika siin ei kehti. Esiteks pole üldse selge, kas ja

⁶ K. Habicht, V.-L. Kingisepp, U. Pirso, K. Prillop, Georg Mülleri jutluste sõnastik. (Tartu Ülikooli eesti keele õpetooti toimetised 12.) Tartu, 2000.

kuivõrd Mülleri jutlused ikka ongi tänapäeva eesti kultuuri ja keele orgaaniline eelaste. Vähemalt pole see seos nii enesestmõistetav nagu prantsuse vaimuloos. Eesti kirjakultuuril puudus tema esimestel sajanditel peaaegu igasugune kokkupuude rahvakeelse suulise loominguga. Kuni XIX sajandini püsis eestikeelne kirjutatud tekst rahvakeelsest eestipärasest või, uhkemiini öeldult, soomeugrilisest algest täiesti lahus ning nende tõsisem süntees toimus alles XX sajandil. XVII sajandi eestikeelne tekst oli läbinisti saksa mõttemaailma kajastus eesti sõnade abil. Ehkki Mülleri jutlustest võib tõepoolest leida „rahvapäraseid väljendeid”, ei ole tema suhe oma kaasaegsesse kõneldud eesti keelde võrreldav Montaigne'i suhtega Gascogne'i keelepruuki ja meelelaadi. Nii et Mülleri või ükskõik millist teist XVII sajandil eesti keeles kirjutanud autorit tänapäeva eesti keelde tõlkides tuleb paratamatult ühtlasi tõlkida saksa kultuuri meie tänapäevasesse hübriidkultuuri, milles kunagine saksa mõju on küll endiselt tuntav, kuid mille vahepealses arengus on siiski toimunud oluline jõnks või suunamuutus.

Teiseks nõuab ühe keele eri kihistuste suhestamine mingis mõttes palju peenemat keeletaju kui kauge ja erineva keele vahendamine. Ülesehituselt täiesti teistsuguse keele tõlkimisel tuleb iga lause nii ehk teisiti otsast peale ümber ehitada, aga samakeelse teksti uuekskirjutamisel tuleb iga sõna, vormi ja väljendi korral kaaluda, kas seda kõlbab veel kasutada või mitte. Suur osa varasematest keelendeist on ju siiani tarvitusel, aga nad on natuke nihkes. Nihe võib puudutada nii sõnade tähendust, morfoloogilisi vorme kui ka sõnade ning fraaside kokkupanemise viisi. Ja ühes ja samas tekstis on see nihe kord suurem, kord väiksem, nii et iga üksikjuht vajab omaette otsustamist. Näiteks kuidas suhtuda saksa

keelest laenatud sõnadesse, mis nüüdseks on eesti keeles enam-vähem kodenud, aga pidid tol ajal veel eestlase kõrvale üsna võõristust tekitavalt kõlama? Kas Mülleri *tröstlik* tuleks jätta *trööstlikuks* või tuleks välja vahetada ainult liide, jättes tüve samaks (*trööstiv*), või oleks parem asendada kogu sõna millegi muuga (nt *lohutav* või *hingekosutav*)? Või mida teha Mülleri *tahtma*-konstruktsioonidega, mida ta enamasti kasutab alamsaksa *willen*-tuleviku vastena, ehkki sellistel tarindeil näib (vähemalt tänapäeva pilguga vaadates) sageli säilivat ka tuntav modaalne varjund? Kas Mülleri *tahame palwuda* tuleks tõlkida *tahame paluda* või *palume*? Niisuguste otsuste langetamisel läheb vaja samasugust asjatundlikkust nagu vana hoone renoveerimisel: tuleb teada kõigi detailide kunagist kuju ja funktsiooni, aga samal ajal õigesti hinnata ka nende kasutuskõlblikkust ja mõju uues tervikus.

Tartu Ülikooli vana kirjakeele uurimiserühma näol olid Mülleri jutluste tõlkimise tarvis asjatundjad käepärast olemas, sest nagu eespool viidatud, on enam-vähem sama seltskond juba varem kokku pannud jutluste sõnastiku. Lisaks neljale vana kirjakeele uurimiserühma raudvarasse kuuluvale tõlkijale (Küllü Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop) kaasati sedapuhku töösse värske jõuna Kai Tafenau ladina- ja saksakeelsete tekstiosade vahendamiseks. Seesugune koostlus paistab olevat olnud hulljulge eksperimendi õnnestumiseks optimaalne lahendus. Oma töö eesmärgi iseloomustavad nad ise nii: „See väljaanne, mis püüab taas avada eesti kirjasõna algusaja mõttekäike ja stiilinüansse, on mõeldud laiale lugejaskonnale.... [---] Tekstide sisu on püütud edasi anda tänapäeva eesti kirjakeeles, säilitades siiski üksikud Mülleri lausesustsiili eripärad, nt. iseloomulikud paarisväljendid, pöördumismvormelid ja mõningad

sõnavaralised erijooned....” (lk 59). Laiale lugejaskonnale mõeldud tõlke sihiks on eeskätt jõuda tänapäeva lugeja arusaamisse ja seepärast on loomulik, et tõlge ei taotlegi konkordantsust. Nii on seesama *tröstlik* tõlgitud kord *trööstlik*, kord *trööstiv*, kord *hingekosutav* jne. Mingil määral võib lahenduste taga aimata ka eri tõlkijate erinevaid maitse-eelistusi, kuid põhimõtteliselt on kõigi esmaseks eesmärgiks olnud mõnusalt loetav ja ladus tekst. Ülipüüdlik ühtlustamine polekski vajalik olnud, sest originaal on lugejale kogu aeg vasakpoolsel leheküljel kättesaadav. Niisugusena on väljaande ainsaks puuduseks asjaolu, et küljenduses ei ole originaali ja tõlget korralikult sünkroniseeritud, mistõttu sageli on tekstid ligi poole lehekülje võrra nihkes ja paralleelse koha otsimiseks tuleb raamatut edasi või tagasi lehitseda. Seda olnuks kerge vältida, kui võrd originaaltekst on läbivalt tõlkest pikem, nii et küsimus pole isegi mitte ruumi kokkuhoius. Kui juba nii suurejooneline väljaanne ette võeti ja tõlkijad nii tohutu töö ära tegid, siis võinuks selle tillukese küljendusliku pingutusega *i*-le täpi panna, et vähestele gurmaanidele täit naudingut pakkuda.

Tänapäevase tekstiosa omaette lugemist see küljenduslik seik muidugi ei häiri. Nii et loodetavasti integreeritakse kolmsada aastat avastamist oodanud ja sada aastat vaid kitsale siseringile rõõmu pakkunud Mülleri jutlused nüüd viimaks laiemalt eesti kirjakuultuuri. Ning vähemasti olulisemad lõigud näiteks üheksandast jutlusest (aga miks mitte ka kaheteistkümnendast ja mujaltki) hakkavad (paralleelselt originaalis ja tõlkes) kuuluma enesestmõisteva osana õpikutesse ja kultuuriloolistesse ülevaadetesse. Aga Mülleri avastamine ja avamine pole sellega kindlasti veel lõppenud. Või õigemini, Mülleri „laiale lugejaskonnale” ligipääsetavaks tegemisel on üks oluline vahe-

samm ikka veel astumata. Sest jutluste sisu mõistmisel on keelest olulisem takistus asjaolu, et tänapäeva lugeja ei tunne nende konteksti. Järjepideva ja iseenelele toetuva kirjasõna arengus on keeleline ja kultuuriline tõlge võib-olla tõesti suuresti sünonüümsed mõisted, kuid eesti kirjasõnas XIX sajandil toimunud jõnksu tõttu jääb XVII sajandi saksa jutlustemaailm tänapäeva keelde tõlgituna lugejale kultuurilises mõttes endiselt suletuks. Nentides viidatud kirjutises, et „kui me oleme Mülleri jutlused juba kord kuulutanud eestikeelse proosa algatustekstiks, s.t meie kultuuris ülimalt oluliseks ürikuks, siis tuleks ka tagada nende kättesaadavus võima-

likult adekvaatses serveeringus”,⁷ ei pidanud Jaan Undusk 1996. aastal kättesaadava ja adekvaatse serveeringu all silmas mitte tõlget tänapäeva eesti keelde, vaid korralikku kommenteeritud väljaannet. Alles jutluste põhjalikud sisulised kommentaarid aitaksid kultuurilise tõlkena tekitada ruumi, milles keeleline tõlge saaks tõeliselt kasu kanda.

KRISTIINA ROSS

⁷ J. U n d u s k, Uuemad kirjanõusteadust Saksast (5), lk 851.